

Pertgirar u midar?

Cun refurmar duain ins resguardar las valurs fundamentalas

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **«Tempora mutantur, nos et mutamur in illis. – Ils temps sa midan, era nus ans midain cun els.» Avant gnanca ventg onns duvrava l'autur da questas lingias l'idiom sursilvan u vallader, cun ina maschina da scriver, per contribuziuns en ina gasetta regiunala; oz tanschan il «rg» ed il computer per in artitgel en La Quotidiana.** En trenta onns èn bieras novaziuns cumparidas en Svizra: Il chantun Giura, l'egualitad politica e giuridica da las schlattainas, duas cusseglieras federalas vaira popularas, ils patgs cun l'Uniun europeana (UE), l'adesiun a l'ONU, il scumond da fimar en ils trens, la globalisaziun, il stgoudament dal planet, la derasaziun da l'englais e da l'electronica ... Ma noss stadi constituziunal sa basescha sin leschas scrittas, pia fixas, ch'ins sa midar mo tenor proceduras democraticas precisas. Igl è ina sfida d'adattar il dretg a las novitads multifaras da mintga di senza tradir nossas valurs fundamentalas. Lezza pretensiun examineschan las contribuziuns d'ina brochura resch nova en ils quatter linguatgs naziunals, cun il titel rumantsch: «Instituziuns sa midan»*. La prefaziun da *Jack Brunnschweiler* (Wiesendangen/ZH), entitulada: «Be na restar fitgads!», circumscriba la finamira da la publicaziun: «Examinar co ch'ins sappia s'adattar a las pretensiuns vengentas e meglierar l'effizienz» (p. 8). Sco exempels prendainsa trais contribuziuns sa fatschentan cun las consequenzas da sfidas cumparidas en ils davos onns; duas resguardan l'instrucziun, la terza la protecziun encunter acts da terror.

Coordinar ils systems da scola

Ils 21 da matg 2006 han pievel e chantuns sa declarads pronts da surdar cumpetenzas d'educaziun a la confederaziun per amur da la coordinaziun. *Alfred Richli*, anteriur manader dal seminari scolastic e dal seminari da mussadras da Schaffusa, examinescha dumondas concretas che duajan resultar da lezza midada constituziunala. El giavischass in'armonisaziun «cunzunt areguard la vegliadetgna d'ir a scola e la durada dals stgalims, pia da las scolas primaras e superiuras e dals gimnasis (...). Adattadas èn la matematica e las ciencias natiralas, cun spazis libers per exempel en botanica e geologia, nua ch'ins duess duvrar la cuntrada existenta per exercizis (...). Areguard il linguatg matern [sco rom] duess ins sa cunvegner davart directivas ed ils uscheditgs puncts da noda che segnan las finamiras per etappas. Ins astgass per

exempel fixar cur ch'ins duaja pretender ina lectura currenta per la gronda part da las classes, sco era las emprimas frasis scrittas (...). La transfurmaziun da las scolinas en scolas preparatorias pretenda l'adattaziun dal stgalim sut da la scola primara (...). Ins duess era reglar a moda lianta l'entschatta da l'instrucziun primara en l'emprim linguatg ester ed eventualmain en il segund» (pp. 67–68). L'autur resguarda sco necessaria ina regulaziun federala da «la finamira da l'instrucziun e la reconuschienscha da diploms» (p. 68). Ma el metta pais sin «la francada da l'instrucziun en la regiun (...). En quest senn basegna l'identitad il spazi pitschen dal chantun» (p. 69). Quai scriva Richli, figl d'in chantun cun in'atgna tempru, creschida istoricamain a nord dal Rain. L'autur s'exprima en il medem senn areguard il rom istorgia: «Per il gimnasi duess ins sclerir sch'ins duaja entschaiver cun la segunda guerra mundiala e Hitler [senza emblidar Stalin, G. S.-C.], cun Babilonia e Hammurabi, ubain tuttina cun la charta federala da 1291 e l'avertura da la via dal Gottard (...). Ma ina tala cunvegna (sainza lescha federala!) n'astga betg pertutgar la naschienscha da l'agen chantun» (p. 70). Per nus en Grischun è quai evident. Las vias romanas, la Rezia medievals dals prinzis-vestgts, las Lias, Chalavaina, ils «Artitgels da Glion» 1526, Gieri Jenatsch (1596–1639), la naschienscha dal chantun 1803, tut quai ha stgaffi l'identitad grischuna e duai chattar in lieu commensurà en l'instrucziun. Tant pli ch'in roman sco «Jürg Jenatsch» fa part da la litteratura tudestga e che sia analisa en «Unbehagen im Kleinstaat» da

Karl Schmid (1907–1974) gida a chapir l'istorgia dal spiert svizzer.

Er il talian è in linguatg svizzer

Ina segunda contribuziun da la brochura «Instituziuns sa midan» sa fatschenta cun la scola, dentant mo cun in rom, numnadain il talian. Igl è il text d'ina decleraziun vuschada ils 18 d'avrigl 2005 dal cussegl grond tessinais. La frasa fundamentala tuna: «La constituziun federala proclama l'engaschi da la confederaziun per promover la coesiun interna e la varietad culturala da la Svizra, sco era, ensemen cun ils chantuns, da l'enclieg e dals barats tranter las cuminanzas linguisticas» (p. 91). L'art. 70 da la constituziun approvada 1999 dal pievel e dals chantuns incumbenscha propi la confederaziun da «promover l'enclieg» tranter lezzas cuminanzas; grazia al context èsi cler ch'ins manegia be ils quatter linguatgs naziunals. Lezza noziun da «cuminanza linguistica» è ina novaziun en nossa lescha fundamentala; questa enonuscheva fin ussa mo ils chantuns, enumerads da l'art. 1. Il nov art. 70 premetta pia l'existenza da quatter gruppas umanas, mintgamai caracterizadas d'in linguatg ed ablas da s'enclieg vicendavlamain. Il parlament tessinais s'exprima en num da la populaziun chantunala (322 600 olmas), part principala da la gruppa italoфона en Svizra. Ses quità: «En pliras universitads svizras han ins abolì professuras da lingua e litteratura taliana. Quai deriva da la preschienscha magra dal talian en las scolas superiuras ed ils gimnasis da tschels chantuns (...). Ins duai instruir la lingua e cultura taliana, elements essenzials da l'identitad

svizra, en las differentas regiuns dal pajais (...). Il cussegl grond sa drizza a l'assemblea federala cun l'iniziativa chantunala suandonta: Ins duai approvar svelta la ‚Lescha federala davart las linguas naziunals e l'enclieg tranter las cuminanzas linguisticas’ per concretisar l'art. 70 da la constituziun federala, e cunzunt confermar che la confederaziun subsidiescha las purschidas chantunals d'instrucziun en in terz linguatg naziun per la scola obligatoria» (pp. 91–92). Quai n'è segir betg simpel. Dentant è gliud da lingua taliana immigrada en biers lieus da noss pajais; ins pudess segir trair a niz lezza preschienscha per sensibilisar classes da scola a la cultura taliana. La Svizra na fiss betg vegnida il pajais che nus enonuschain ed avain gugent, senza l'avertura da la via dal Gottard en il 13avel tschientaner e da la viafier parallela 1882. Gist «Unbehagen im Kleinstaat» examinescha l'ovra da scripturs svizzers che han survegni influenzas essenzialas da l'Italia: Jacob Burckhardt (1818–1897), Conrad Ferdinand Meyer (1825–1898) e Max Frisch (1911–1991). In gimnasiast aleman u romand ch'empreda d'enonuscher la litteratura en ses agen linguatg entaupa adina pupè fermas influenzas transalpinas; Stendhal (1783–1842), autur dal roman da fama mundiala «Le Rouge et le Noir», sa numnava sez «milanese». E pudessan noss chors ignorar la schelta multifara da chanzuns classicas e popularas talianas?

Co cumbatter la terror?

«È il fundament da la statua da la libertad per ir en muschna?» (p. 27). Uschia il titel rumantsch d'ina contribuziun da re-

datur *Roberto Bernhard* (Winterthur). L'autur è stà decennis a la lunga correspondent da la «NZZ» tar la Dretgira federala a Losanna e po valair sco ina glisch da la scienza giuridica svizra. L'Universitad da Turitg l'ha perquai surdà il titel da dr. h.c. Ses essai davart la periclitaziun dals dretgs umans cunzunt atras ils Stadis unids merita tant pli l'attenziun da tgi che metta pais sin questa norma fundamentala da nossa cultura: «Las prescripziuns encunter la tortura ed il tractament umiliant, cunter l'introducziun retroactiva da la punibilitad e la violaziun dal dretg da viver, tut quai na stat betg a disposiziun dal legislatur, gnanc en cas d'urgenza» (pp. 16–17). Bernhard punctuescha: «Ils Stadis unids sa sentan en possess da quai che saja insumma bun; (...) perquai hani la tendenza da snegar il dretg da viver als malfatschents, perquai disqualifitgeschan els stadis dubius sco ‚canagls’ [‚rogue states’] e na tractan betg ‚inimis da l'America’ sco carstgauns, ma bain propi sco inimis quasi senza dretgs, per exempel a Guantánamo (...). I s'encliegia che quai cuntradescha al senn autentic dals dretgs umans; quests reconuschan l'esser uman schizunt en l'individu il pli infam (...). En schaner 2006 han ils Stadis unids bumbardà in vitg da Pakistan nua ch'i sminavan in manader da terror; uschia hani agì sez sco terrorists (...). La terror periclitescha nossa civilisaziun; dentant duainsa la cumbatter procurond ch'il dretg restia vardaivel, uschiglio sutminainsa nossa atgna posiziun (...). Ins duai preservar l'universalitad dals dretgs umans» (pp. 18–21). L'autur concluda citond *Jean-Claude Juncker*, emprim minister da Luxemburg: «Quai fiss la victoria la pli gronda da la terror sche las societads da l'Europa sutminassan lur libertads civilas, las acceptond be en cas excepziunals» (p. 26). Restar excepziunals duain perencunter «mesiras da defensius legitima en situaziuns d'urgenza (...) per ina durada limitada (...), suttamesas a controllas automaticas» (p. 23). Er en tals cas n'astgan las midadas basignavlas betg metter en dumonda valurs fundamentalas. La cuntantezza da president *George W. Bush* suenter l'execuziun dal dictatur Saddam Husain (1937–2006), numnà dals Americans «Hussein» e culpaivel da violaziuns nunditgas dals dretgs umans, ha gist palesà il foss adina pli profund ch'ans separa dals Stadis unids; i sa tractava d'in criminal infam, ma tuttina d'in carstgaun.

**Neue Helvetische Gesellschaft Winterthur, Staat im Wandel. La mue des institutions. Istituzioni mutano. Instituziuns sa midan. Redaziun: Roberto Bernhard e Ruth Isler. Turitg e Cuira (Rüegger, ISBN-10 3-7253-0848-9) 2006.*